

**ПРИПИСКИТЕ В ПАНЕГИРИКА НА ДЯК АНДРЕЙ ОТ 1425 г. –
ИЗВОР ЗА ИСТОРИЯТА НА РЪКОПИСА**

Елисавета Ненчева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE MARGINAL NOTES INTO THE PANEGYRIC
OF DJAK ANDREY FROM 1425 –
A SOURCE FOR THE HISTORY OF THE MANUSCRIPT**

Elisaveta Nencheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The manuscript with the library mark 182 from the collection of CIAI, written by the copyist Djak Andrey in 1425, commissioned by the Serbian patriarch Nikon (The manuscript is known also as the Panegyric of Djak Andrey from 1425) contains – several important groups of colophons and marginal notes, which are considered and studied in detail – for the first time. The information about people and places found in the marginal notes, is important for the dating of the manuscript.

Key words: colophons, marginal notes, manuscript of Djak Andrey from 1425

В библиотеката на ЦИАИ при Св. Синод, гр. София, под сигнатура 182 се пази Панегирик, писан през 1425 г. от дяк Андрей по поръчка на сръбския патриарх Никон. Съставът на ръкописа му отрежда място сред най-ранно възникналите сборници, близки до търновската панегирична редакция. Изследването на историята на този ръкопис през почти шестте столетия на неговото съществуване включва както проучване на особеностите на неговия състав, така и детайлно разглеждане на системата от приписки в кодекса. Съдържанието на най-ранните по датировка приписки, включени в панегирика, съдържа информация както за неговия копист, така и за поръчителя на ръкописа, която изглежда оскъдна, но обстоятелството, че кодексът е поръчан лично от сръбския патриарх Никон по време на управлението на дес-

пот Стефан Лазаревич (1389 – 1427), му придава голяма ценност и авторитет сред южнославянските панегирични сборници, които се разпространяват през тази епоха. В по-късните бележки, поместени в ръкописа, се разкрива отношението на неговите притежатели и ползватели, които три века по-късно го преоткриват като паметник на старобългарската култура и го включват отново в контекста на идеите на българското Възраждане. Връзката между средновековното минало и модерната епоха е осъществена от Тодор Ненов, оставил четири от най-новите приписки в Панегирика, чието съдържание обвързва посланията, които той открива в три от най-значимите Евтимиеви жития, посветени на български светци, с църковните борби на българите през 60-те години на XIX в.

Четири най-рано датирани приписки в Панегирика от 1425 г., оставени от кописта дяк Андрей, които имат първостепенно значение за историята на ръкописа, са открити сравнително късно – едва след разлепването на л. 416 – 417 от кодекса. Други четири приписки принадлежат на перото на виден възрожденски деец и учител, работил през 60-те години на XIX в. във Враня, днес почти непознат – Тодор Ненов. Третата група приписки (маргинални бележки) не е отбелязвана до момента в нито една публикация, но заслужава особен интерес, тъй като съдържа информация както за цената на кодекса, така и за поне един от неговите вероятни собственици, което внася нови данни за историческата съдба на този сборник, създаден преди повече от 500 години.

Четири приписки, оставени от кописта на Панегирика от 1425 г., се намират на л. 417 (или 417б), останал скрит дълго време за изследователите, тъй като бил залепен за следващия – обозначеният (вероятно от Ив. Гошев, директор на Църковния музей по това време) с молив л. 418а всъщност е листът, на който се намира заглавието и първата страница от Словото за пренасяне на мощите на св. Йоан Златоуст от Козма Веститор, а номерацията на последния лист преди приписката е неясна, но би трябвало да бъде 417, тъй като предходният лист, върху който се намира предпоследният лист от Житието на св. Стефан Нови, е с номерация 416. Това затруднило и първите изследователи на Панегирика и вероятно е причина за късното откриване на скрития текст, тъй като върху самия лист не присъстват никакви обозначения, поради което може да се предположи, че разкриването на текста на приписката – т.е. разлепването на двете страници е станало, след като листовете на панегирика вече са били номерирани с молив, вероятно от директора на ЦИАИ проф. прот. Ив. Гошев при приемането на ръкописа през м. март 1923 г.

Разположението на приписките върху лист 417а е следното: основните две, в които са отбелязани важни данни за поръчителя и кописиста на кодекса, се откриват в горната му част, другите две се намират в долната, като между двете групи има известно разстояние. Първата приписка се състои от 5 реда, изписани с тъмно мастило, втората представлява само един ред и е изписана с киновар. Третата приписка се състои от три реда, а четвъртата, подобно на втората, е от един ред, също изпълнена с киновар. В полето вляво срещу първата буква от първия ред на всяка от приписките е отбелязан кръст с киновар, с киновар е оцветена и първата буква от най-горната приписка.

Първи сведения за тези приписки дава техният откривател Ив. Гошев през 1928 г. в статията „Стари записки и надписи“, в която са включени и анализирани редица ценни приписки от ръкописите от колекцията на Църковния музей в гр. София (Гошев 1928: 350). Тук са публикувани три от четирите приписки, които Гошев разчита за пръв път, както и изключително важната трета приписка (тайнопис). Представени са и две от приписките, оставени от Тодор Врански, които според Ив. Гошев имат връзка с установяването на някои факти за местонахождението и историята на ръкописа.

Четирите приписки, оставени от кописиста на кодекса, две от които в тайнопис, са публикувани като важен доказателствен материал и от В. Сл. Киселков в неговата статия в сп. „Училищен преглед“ (Киселков 1931: 250 – 251), посветена на дяк Андрей, кописист на Панегрика от 1425 г., у когото той вижда ученик на Патриарх Евтимий и учител на Константин Костенечки. Киселков също така смята, че разположението на приписките – върху гърба на „крайния недоизписан лист от 33 статия“, говори, че ръкописът първоначално е завършвал с Житието на Стефан Нови Изповедник от Симеон Метафраст.

Тук ще си позволя да представя отново за целите на анализа и четирите приписки, като добавя всички акценти, използвани от кописиста (три от приписките, както беше споменато, са представени при първото издание, направено от Ив. Гошев):

+ Въ днѣн бл҃гоу҃ствѣаго н хрѣстолюбѣва гнѣ|а сръблѣн
деспѣта стѣфана . н тогдѣ владнѣствѣющѣ
въсесѣтѣнш|емѣ| пѣтриархѣ квѣ ннкѣнѣ . н п|о|велѣ
|н|їемь его напн|са се| сѣа вжѣтвнаа кнѣга рѣкомын
п|ан|агнрнкѣ. Въ лѣѣ |с|цлѣг . ннднктнѣн|ѣ|. ... г.

Буквата, представяща индиктиона, както отбелязва и Ив. Гошев, е изтрита, на нейно място – очевидно не под титлата, а малко по-вдясно, е поставена буквата Г (означаваща числото 3), като мастилото е твърде сходно с това, с което е писал копистът, работил по Словото на Презвитер Козма, което следва веднага след приписката (числото на индикта в случая е сгрешено). Ако данните в приписката са били допълнени именно от тази личност, то е съмнително този човек да е залепил двете страници така, че да скрие приписката, вероятно това е било извършено по-късно, т.е. – по-късно от добавянето на словото на Козма Презвитер към останалите текстове в Панегирика, когато ръкописът вече е бил на няколко века, тъй като по това време част от буквите на приписката вече са били излинили. Възможно е копистът, добавил към Панегирика словото на Козма Презвитер, да е работил в средище, намирало се под влиянието на Ипекската патриаршия.

Вторият ред от приписката, изпълнен с киновар, изглежда по следния начин:

млѣтѣѣ вжѣію смѣренн патрїарѣ .

(За съжаление, следващата след точката дума не се чете, мастилото е повредено от влага или при разлепването на страниците; в края ѝ е имало надредна титла.) От тази приписка става ясно, че ръкописът, създаден в столицата Белград по времето на деспот Стефан Лазаревич (вероятно в скрипторий, близък до дворецовия, предвид изричното споменаване на „благочестивия и христолюбив“ деспот), с много голяма сигурност е принадлежал към библиотеката на сръбския патриарх, което го прави особено ценен.

Третият ред от приписката (представен в тайнопис) е следният:

+ клнѣ|ѣн|вѣѣъ знѣ кѣѣѣѣ ѣѣѣ пѣ нвп
нѣ|...квѣѣ| нлз зѣѣѣѣ свѣпѣ ѣнѣѣѣѣѣѣѣ
ѣѣѣѣ кѣѣѣ ѣѣѣ ѣѣѣѣ:~:~:~

Според Ив. Гошев (Гошев 1928: 373) в този случай става въпрос за тайнопис, наречен от него „византийски“ (М. Сперански и Д. Костич го наричат „гръцки“¹). Тази тайнописна система се основава на

¹ Вж Костич 1913: 40 – 57 (подробно са разгледани както основните правила на този вид тайнопис, така и измененията, които настъпват в употребата им през различните епохи, което дава възможност за допълнително датиране на някои приписки);

взаимната замяна на две букви, числовото значение на които се допълва до 10, 100 или 1000, т.е. биха могли да бъдат осъществени следните замени:

лѠ = 1+9	іѡ̄ = 10+90	ρϰ = 100+900
ви = 2+8	κπ = 20+80	σω = 200+800
γζ = 3+7	λσ = 30+70	τψ = 300+700
δς = 4+6	μξ = 40+60	ςχ = 400+600
εε = 5+5	ηη = 50+50	φφ = 500+500

Буквите в, ѡ, ѡ, ш, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ не подлежат на замяна (поради това, че нямат съответствия в гръцката азбука), въпреки че в открити по-късни ключове за този вид тайнопис, датирани от XVII в., те също са били заменяни.

Разкодиран, текстът на приписката гласи:

повѣленіемъ гѣа патрнарха кр̄ ннкона пнса мнѡгрѣцнн днакѡ андрѣа ѣ да
га прѡстн амннѡ.

Особеност на представения тайнопис в случая е замяната на ш с ѡ в текста, като определено според мен тук не може да става въпрос за неволна грешка в ортографията, както я възприема Ив. Гошев (долната чертичка на буквата ѡ е достатъчно добре изявена и не може да се говори за случайно нанесена черта по време на работата на кописта). И Л. Костич (Костич 1913: 54), и Н. Сперански (Сперански 1929: 37 – 38) смятат, че замяната на ѡ и ш се осъществява късно, като най-ранните посочени примери са от XVII в. Не забелязах подобни замени на двете букви в текстове от Панегирика, което означава, че замяната в приписката не се е дължала на незнанието на кописта, а може би е резултат от „престараване“ или от практики за замяна на тези две букви, които са започнали да действат твърде рано в регионите, отдалечени от Атон, където се предполага, че е възникнал този вид тайнопис. Друга възможност, която би обяснила това необичайно явление, е „поправянето“ на приписката от книжовник, живял в по-късен период, което трудно би могло да се докаже предвид тежкото състояние на мастилото, с което е изписан този текст.

Сперански 1929: 28 – 39 (Сперански дава приписката от Панегирика като пример именно за този тип тайнопис, датиращ ръкописа от XV в. – на стр. 32).

Последният, четвърти ред от приписката представлява трафарет:

+ хс̃ зачелѡ н кѡнцѣ тѡмѣ слѡ во вѣкы вѣкѡмъ аминѣ.

За пръв път представени в цялост, четирите основни приписки, оставени от кописта на Панегирика, представляват сами по себе си микротекстове, формиращи компоненти, обединени в една макротекстова цялост, която има своята специфична четириделна структура. Композиционното единство на приписката макротекст е подчертано и от разположението на текстовете на приписките по листа, решено от кописта, както и от тяхното цветово изпълнение, което ги представя вкл. като естетическа цялост. Оформянето на подобни приписки макротекстове се наблюдава от XIV в. нататък, по това време копистите започват да добавят молитвени трафаретни изрази към приписките (Русева 1921: 13), вероятно по аналогия с композицията на литературните произведения, придавайки им завършен вид на текстова цялост.

Структурирането на компонентите на тази приписка е следното: налична е въвеждаща част, в която се посочва, че ръкописът е писан по времето на деспот Стефан Лазаревич и по време на управляващия по това време „всесветлейши“ патриарх Никон, в текста на приписката е дадена и годината, когато е бил завършен ръкописът – 1425-а, както и индиктионът. Във втората част (втората приписка) се измолва благоволение за самия патриарх, поръчител и притежател на ръкописа, тоест подчертава се, че кодексът е писан за него и е част от патриаршеската библиотека. В третата част от приписката се дава отново името на патриарха, по чиято поръчка (изрично подчертано) се изпълнява ръкописът, както и името на неговия копист, тя е предадена в тайнопис, посочването на името на кописта, на данни за ръкописа, както и на др. информация чрез използване на тайнопис е много популярно в двора на Стефан Лазаревич, форми на акростих употребява и Константин Костенечки, който посвещава в тайнопис „на самодържавния деспот Стефан от рабът Константин“ своя граматически трактат „За буквите“ (Костич 1913: 25). Молитвената формула, представляваща четвъртата част от текста на приписката, се среща в сходни форми и в състава на много други приписки. Ако обаче тя бъде тълкувана като константна част от микротекста на приписката, чието значение за нея е сходно по идея с това на доксологичните формули в края на литературните творби, които са разглеждани като своеобразни индивидуализирани „подписи“ на съставителите на литературните произведения (Трендафилова, Георгиева 2011: 37), то откриването на

подобен трафаретен израз в този вид и в други приписки в сръбски ръкописи от периода (второто, третото или четвъртото десетилетие на XV в.), би могло да даде допълнителна информация за копииста, работил върху Панегирика, както и най-вече за наличието евентуално на други ръкописи, преписани от него.

Така представена, структурата на тази приписка издава функцията на текста, близка до тази на официален документ, което би могло да бъде още една индикация за принадлежността на Панегирика на дяк Андрей към библиотека, която вероятно е била със специални функции, каквато е патриаршеската.

В Панегирика на дяк Андрей се открива и група от четири други приписки, датирани от 1864 г.², в които се оглежда историята на ръкописа през XIX в., а може би се откриват и податки за неговото по-ранно местоположение. В една от приписките е отбелязано името и на техния автор – Тодор уч. Вранский. Подробен опис и на четирите приписки на Т. Врански присъства в статията на И. Снегаров (Снегаров 1918: 444), внимание върху тях обръща и В. Сл. Киселков (Киселков 1931: 250 – 251), както и Ив. Гошев, който обаче, за разлика от предходните двама изследователи, помества само две от приписките, които счита за най-важни – те съдържат данни за датировката и автора на текстовете, както и за неговите убеждения на противник на фанариотите; т.е., до момента тези приписки са разглеждани по-скоро като маргинални бележки, съдържащи важна информация за един от ползвателите на книгата като личност, свързана (вероятно) с църковните борби, без да бъде оценена тяхната стойност на източници за историята на ръкописа.

Четирите приписки на Тодор Врански, поместени в Панегирика на дяк Андрей, изглеждат по следния начин:

1.л. 108б (Слово на Йоан Златоуст за Въздвижение на Кръста). Бележката е поместена в страничното поле на листа, в близост до текста, състои се от три реда.

Ахъ! Нашя дрѣвность страдала отъ Гръцка
злбность! Прочетохъ това списаніе на
1864-ѣй Тодоръ уч. Вранскѣй.

---

² Тези бележки са издавани на няколко пъти – както в споменатите вече статии, така и в сборника на В. Начев и Н. Ферманджиев (Начев, Ферманджиев 1984: 179).

2.л. 216б (начален лист от Житие на преп. Йоан Рилски от Патриарх Евтимий). Бележката е поместена отново в страничното поле, под инициала. Обем – 2 реда.

Бѣстыдны и мърстны Гръцы!
Въ погыбель да сте въ вѣкъ!

3.л. 227б (от Житие на преп. Йоан Рилски от Патриарх Евтимий). Бележката е поместена в страничното поле, близо до текста. Обем – 3 реда (последният се състои само от една дума). На следващия л. 228а има и други маргинални бележки.

Много са списанія намирале разна въ Св. Отець,
нъ вѣтны п. (задраскано) Нешя гы
упропастиль!

1.л. 274б (Мъчение на Артемий).

Бележката е поместена в страничното поле, близо до текста. Обем на приписката – 3 реда.

Ахъ невѣжъство Българско!
До кога ще спишь и търпишь хищны ть
вльцы Гръцы!

Зад името Тодор, уч. Врански, всъщност се крие личността на Тодор Ненов от Елена, брат на известния възрожденски учител Юрдан Ненов, който постъпва на работа в училището във Враня през 1859 с протекцията на Найден Геров, към когото гражданите на Враня се обърнали, за да им препоръча учител (Иширков 1918: 12). Ат. Иширков посочва, че Тодор Ненов е работил в училището във Враня поне до 1865 г., тъй като в дописка до в-к „Турция“ от 1865 г. се споменава името му като „организатор на българските училища“ във Враня (Иширков 1918: 14). В дописката Т. Ненов е наречен Т. Манастирский, чиято самоличност според Ат. Иширков е идентична с тази на Ненов. Ив. Кепов, изследовател на миналото на гр. Бобошево, посочва, че Тодор Ненов учителствал едва-две години във Враня (вероятно от 1858 до 1859 г., тук данните се разминават с казаното от Ат. Иширков за годината, в която братът на Юрдан Ненов идва за пръв път във Враня), след което непримиримостта му към гъркоманите и сърбоманите предизвикала недоволството на архиепископа на Враня Паисий и на „сърбските агенти“, които го наклеветили пред минава-

ция през Ниш велик везир Мехмед Кабръзли. Узнавайки за интригата, Т. Ненов напуснал Враня и живял дълго време в някои от околните манастири. (В някои от своите приписки Т. Ненов нарича себе си Т. Манастирски, което озадачава някои изследователи и те смятат Т. Ненов и Т. Манастирски за различни лица; със сигурност се знае, че Т. Ненов е имал неколнократни пребивавания в големи манастирски комплекси в Бобошево, Враня, вероятно и в Рилския манастир, като се прибави и еднаквостта на почерка, както и типологическите сходства в съдържанието на останените приписки, включително повторението на цели пасажии от текста, би могло да се счита, че Т. Ненов е автор на приписките, под които се подписва и като Т. Манастирски, и като Т. Врански). Според Ив. Кепов през есента на 1860 г. Тодор Ненов се озовал в Бобошево, където постъпил на работа като учител и където останал две години – т.е. до 1862 г. След това заминал за Неврокоп, където отворил първото българско училище, върнал се отново във Враня³ (където според Ат. Иширков останал до 1869 г.), работил и в Самоков, Дупница, Гложене, Аджар и Калофер до 1878 г. (Кепов 1935: 226). Ив. Кепов отбелязва и друго важно сведение за Т. Ненов – че той често е посещавал Рилския манастир и е поддържал редовна кореспонденция с неговия игумен (Кепов 1935: 227). Изглежда, и по време на престоя си в Бобошево Ненов е посещавал църкви и манастири около селището, вкл. манастира „Св. Димитър“, където в тетраевангелие от XVI в. оставя бележки, твърде сходни по идея и съдържание с тези, които срещаме върху страниците на Панегирика на дяк Андрей. Много е вероятно да има връзка между посещенията на Т. Ненов в манастири около Враня и Бобошево (документирани с приписки) и кореспонденцията му с игумена на Рилския манастир⁴. Очевидно дори и след като напуска Бобошево през 1862 г., Ненов продължава да посещава манастири, един от които е бил може би манастирът „Свети Прохор Пшински“ край Враня, тъй като бележките в

---

³ Според сведенията в „Еленски сборник“, където е публикувана биография на Т. Ненов, писана по автобиографичния разказ на неговия брат Ю. Ненов, както и по сведения, получени от дъщерята на Т. Ненов – Мария Ненова-Рунтова, всъщност Т. Ненов се завръща във Враня едва през 1866 г. и остава там до 1870 г., при което се посочва, че същият е бил „Затворен заради политически заговор, освободен със застъпничеството на руския вицекомсул в Ниш“ (Еленски сборник 1968: 317).

⁴ Ст. Чилингиров (Чилингиров 1942: 133) отбелязва, че като първи учител във Враня се е подвизавал монах от Рилския манастир. Това сведение е получено от спомените на учителя Ив. Шишеджиев и присъства и в книгата на Ат. Иширков (Иширков 1918: 12).

Панегирика на дяк Андрей са датирани от 1864 г. От съдържанието на бел. № 3 бихме могли да съдим, че той се е интересувал от „списания разни за Св. Отецъ“ (има се предвид Ив. Рилски), може би означава, че по това време все още е поддържал връзка с игумена на Рилския манастир, който би могъл да му възложи издирването на подобни творби в различни манастири. Възможно е „манастирската“ работа на Ненов да се е състояла в преписването в цялост или на части на намерените от него произведения, посветени на Рилския светец (а евентуално и на други български светци отшелници); в такъв случай намирането на архива му би било изключителна находка за изследователите. За съжаление обаче, според сведенията за живота му след Освобождението Т. Ненов работи като преводач на турски документи, адвокат, мирови съдия в Златица и Новосел и умира в София през 1888 г. в мизерия; архивите му вероятно са изгубени (във фондовете на БИА се съхранява един-единствен архивен документ от неговия брат – Юрдан Ненов, известен възрожденски учител, който представлява саморъчно написаната му автобиография).

Въпреки противоречивите сведения от различните автори обаче очевидно през 1864 г. Тодор Ненов е учителствал във Враня, подписвайки се като „Врански“ върху страниците на Панегирика на дяк Андрей. Но това би означавало, че по това време ръкописът е бил във Враня или околностите ѝ, а не в Скопие, откъдето през 1923 г. в крайна сметка е донесен от бившия скопски митрополит Неофит и дарен на Църковния музей в София. Една от четирите приписки, оставена от Тодор Врански, би могла да ни посочи къде се е съхранявал ръкописът, преди да бъде пренесен в Скопската митрополия (което се е случило вероятно след 1904 г., тъй като в статията на К. Радченко (Радченко 1907), който проучва ръкописите на митрополията през тази година, липсва описание на Панегирика на дяк Андрей, което би било странно предвид обема и особеностите на съдържанието на ръкописа; т.е. по всяка вероятност по това време кодексът все още не е бил част от библиотеката на Скопската митрополия).

Ако се вгледаме отново в приписка № 3, ще открием сведения за някой си „п.... Нешя“, за когото Т. Ненов твърди, че „упропастил“ писанията, които се намирили за Иван Рилски; може да се предположи, че там, където се е съхранявал Панегирикът на дяк Андрей, са били налични и други кодекси, в които е имало „писания“, които, за съжаление, са били унищожени още преди идването на Т. Ненов – очевидно Ненов е работил в голяма библиотека (библиотеката би могла

да бъде на Вранската архиепископия или тази на някой от големите манастири в околностите на Враня), но кой е „п...Неشيا“?

Според Ив. Снегаров въпросният Нешя бил „гръкоманин, навярно влиятелна личност в гръцката митрополия, който унищожил писанията, за които говори Т. Врански“ (Снегаров 1918: 444). Очевидно няма как „видна личност“ от гръцката митрополия в Скопие да навреди на ръкописа, тъй като той все още не е бил част от библиотеката ѝ през 1864 г. Ако се вгледаме внимателно в първата буква – „п“, то тя не е главна (Т. Ненов пише с начални главни букви всички лични имена и националности в приписките) – тоест не става въпрос за съкращение на личното име на въпросния „Нешя“. Издирвайки сведения за големите манастирски средища във Вранско, в труда на Ив. Снегаров „Охридската архиепископия – патриаршия“ (Снегаров 1924: 467) попаднах на данни за манастира „Св. Прохор Пшински“, намиращ се в подножието на планината Козяк, на левия бряг на река Пшиня⁵. Манастирът е обновен през XIV в. от крал Стефан Милутин (1282 – 1321), неговите дарители през XV в. са двама влашки войводи и техните съпруги, както и руският цар Феодор Иванович (1584 – 1598), вероятни дарители на манастира са и неколцина представители на фамилията Бранковичи. Сведенията за манастира през XVI и XVII в. са малобройни, но според османските данъчни регистри обителта все още е „сред най-богатите манастири в региона“ (Минчева 2010: 126 – 127). След първата четвърт на XIX в. манастирът започва да запада и се управлява от свещеници вероятно от Враня. През 40-те години на века в обителта избухва пожар, който заедно с някои сгради унищожават и част от вероятно богатата манастирска библиотека⁶. Това се случва през 1841 г., „при игумен поп Нешо...“, събитието е отбелязано в приписка към книга от манастира, отпечатана от Й. Иванов в сборника „Български старини от Македония“ (Иванов 1915: 138, 14ж). Възможно ли е споменатият „поп Нешо“ да е същият „п... Нешя“, който според написаното от Т. Врански унищожил „много списания“, свързани с Иван Рилски? Манастирът се намира на около 30 км от гр. Враня, вероятно е бил предпочитано място за поклонение на вранчани (за което свидетелстват запазени приписки още от XVII в.), т.е. присъствието на Тодор Ненов в манастира, докато той учителства във Враня и развива просветна дейност в града, не би било изключение. Което от своя страна означава, че преди да попадне в библиотеката на

---

⁵ Подробни сведения за този манастир, както и за манастирите в Кюстендилския санджак, вж. у Минчева 2010: 124 – 131.

⁶ Опис на библиотеката на Пшинския манастир у Василевич 1900: 97 – 105.

Скопската митрополия, Панегирикът на дяк Андрей е бил част (оцеляла по чудо при големия пожар през 1841 г.) от богатата библиотека на Пшинския манастир „Св. Прохор“. При какви условия обаче ръкописът е попаднал там и как се е озовал впоследствие в библиотеката на Скопската митрополия, е неизвестно (в библиотеката на ЦИАИ в гр. София в момента се съхраняват още три ръкописа от колекцията на Пшинския манастир, част от манастирската библиотека е попаднала във фонда на НБС, но голяма част от книгите са се считали за изгубени още в началото на ХХ в., сред които са и няколко от манастирските кондики).

Освен бележките, оставени от Т. Врански, в Панегирика на дяк Андрей се откриват още няколко приписки, върху които до момента не е било обърнато внимание поради това, че обикновено са причислявани към маргиналните бележки, обикновено недатирани, в някои случаи представляващи дори опитване на перото на оставилия ги. Тук ще представя онези от тях, които са датирани, съдържат имена, свързани с представените в ръкописа дати, или друга конкретна информация, която би могла да бъде от полза за откриването на нови данни за историята на ръкописа.

1. л. 89а, странично поле, обем 3 реда.

Знати се
како писа
Стая (Стан?).1832

2. (Особено интересна бележка, тъй като, за да се прочете, листът трябва да се обърне на 180 градуса, което я отличава от останалите и ѝ придава характер на приписка с информативна стойност) л. 228а, долно поле, съдържа 1 ред:

сия книга 850 гр^а.

3. (в страничното поле, четете се също при обръщане на 180 градуса):

станко

Приписки № 1 и № 2 са писани от едно и също лице – почеркът е идентичен, употребено е едно и също мастило, те се свързват с маргинални бележки, съдържащи същото име – Стан, върху скъсания л. 1 от ръкописа. Посочената в първата приписка година – 1832-ра, е важна, тъй като е индикатор за времето, по което ръкописът вероятно е

бил закупен/оценен за 850 гроша, и вероятно след това подарен на библиотеката на Пшинския манастир. Цената на кодекса е висока – през 1833 – 1834 г. 1 вол е струвал 200 гр., 1 крава – 150 гр., през 1834 г. в Битоля майстор зидар е получавал 4 гр. дневна надница (Беров 1976: 226); т.е. даряването на толкова скъпа книга би могло да бъде извършено от някой от ктиторите на манастира или от богат енориаш. Тъй като не разполагам с данни от нито един от трите поменика на Пшинския манастир (последният от тях, в който са били вписани ктиторите на манастира от XIX в., е бил в манастирската библиотека при посещението на х. Йованович в средата на XIX в., но днес е изгубен), бих могла само да предполагам чие име се крие зад засвидетелстваното в Панегирика на дяк Андрей „Станко“ или „Стан(?)“. Във връзка с училищните дела във Враня се споменава името на Стаменко Торове-ле – богат търговец на въжета, близък до митрополията и вероятно настоятел на училището във Враня, който се отнесъл с писмо до Найд-ден Геров, за да му препоръча учители. Скоро след това в града пристигат Т. Ненов, препоръчан от брат си Ю. Ненов, и Янко Годоров от Сопот (Чилингиров 1942: 133). За съжаление, не успях да открия оригинал от тази преписка в архива на Найден Геров в БИА, за да го сравня с почерка от приписки № 1 и № 2.

4. 299а, долно поле, долепено до ръба на листа, киновар:

ⲛⲟⲩⲉ ⲛⲉⲧⲩⲱⲣⲏⲕⲏ ⲛⲣⲓ ⲛⲁⲧⲣⲓⲁⲣⲕⲏ

Ив. Снегаров, който за пръв път публикува опис на Панегирика в своята статия от 1918 г., дава сведения за тази маргинална бележка, оставена „В Житието на Иларион Мъгленски в долното поле с червени букви...“. Във връзка с нея той отбелязва, че бележката е оставена от лице, което е заело книгата от патриаршеската библиотека при Ипек,еи, на която той смята, че е била подчинена Скопската митрополия. С това свое предположение Ив. Снегаров се опитва да обясни движението на ръкописа от патриаршеската библиотека до Скопската митрополия, но Скопската митрополия невинаги е била в диоцеза на Ипекската патриаршия – през XIV и вероятно в началото на XV в. скопските митрополити признават властта на Охридската архиепископия, и едва през XVI в. техният диоцез е прехвърлен в сферата на влияние на Ипекската патриаршия (Снегаров 1938: 80). Освен това при проучването на останалите приписки в кодекса стана ясно, че приемането на тази приписка като отбелязване на ранното преместване на Панегирика в Скопие не е оправдано. Необходимо е обаче да се

направят сравнения на почерците, за да се установи дали приписката е оставена от кописта на Панегирика, или от друго лице, тъй като очевидно тя е била от значение поради факта, че е изписана с киновар.

Тази приписка е разглеждана на няколко пъти, като е обръщано внимание най-вече на невъзможността да бъде категорично датирана. Смятам, че е много по-важно търсенето на отговори на въпросите каква е причината изобщо подобна приписка да присъства в ръкописа, и то точно на това място – в долното поле на лист от Евтимиевото Житие на Иларион Мъгленски (което се намира на л. 278а – л. 302а), както и защо е било необходимо да бъде отбелязвана с киновар (по този начин се изпълняват важни за съдържанието на текста допълнения; в случая загадъчното е, че очевидно тази приписка няма пряка връзка с текста). Няма логика взимането на кодекса „за кратко“ от патриаршеската библиотека, а и за по-дълъг период от време, да бъде отбелязано по този начин върху долното поле на лист от ръкописа, който все пак е бил част от патриаршеската библиотека, със сигурност ползван като извод, и който като цяло на практика не съдържа други приписки от лица, ползвали го преди XIX в., освен четирите, оставени от неговия копист, въпреки дългата му история, започнала със създаването му през 1425 г. Необходимо е да бъде направено по-внимателно сравнение между почерка на кописта на Панегирика и автор на приписките на стр. 417б и автора на тази приписка, за да бъде установено окончателно евентуално сходство или различие, което би дало податки и за евентуално придвижване на ръкописа за период, в който ръкописът е напуснал патриаршеската библиотека, вероятно скоро след края на управлението на деспот Стефан Лазаревич.

Има вероятност чрез тази приписка да са били обозначени части от ръкописа, които са били взети от друг кодекс, извод (или един от изводите за написването на Панегирика), също част от патриаршеската библиотека. Дали тук става въпрос за ползване на извод, от който е преписано Житието на Иларион Мъгленски, или дори и трите Евтимиеви жития в кодекса, или пък някаква друга част от него, към момента няма как да бъде потвърдено.

5. На л. 323б в горната част на страничното поле се открива друга приписка. Мастилото е различно от това на останалите бележки, почеркът – също (но същата ръка е оставила идентична по съдържание маргинална бележка на л. 1 от ръкописа).

никола
маракоста

В горното поле на листа същата ръка е отбелязала: *αγγελωμῆ παχε
νηνε* (отговаря на първите три думи от тази част от текста на Словото за събора на безплътните от Йоан Златоуст, поместено на л. 312а – л. 327а, като се открива разлика между оставилия приписката и ко-
пишта освен в почерка, и в правописа – копистът на Панегирика на дяк Андрей е употребил и на двете места малки ерове; по особеностите на изписването би могло да се заключи, че приписката е по-късна). Оче-
видно отбелязването е направено, за да изпъкват и да бъдат откривани по-лесно изписаните имена, за които не може да се разбере със сигур-
ност дали са принадлежали на един, на двама, или дори на трима ду-
ши. Тази бележка е направена вероятно от ползвател на ръкописа,
който е бил негов собственик.

6. На л. 94а в средата на страничното поле се открива друга при-
писка, която се разчита едва след като отново се завърти листът на
180 градуса.

На пръв поглед текстът силно наподобява случайно оставени
драскулки, опитване на перото, но при завъртането на листа на
180 градуса, както и при приписка № 2 от стр. 228а, се вижда, че на-
писаното започва с трицифрено число, арабски цифри – 287 или 282,
следва неясен израз, който би могъл да се разчете като „гроша“, както
и недобре разчетена стилизирана голяма буква „Н“. Следват три или
четири стилизирани знака. Подобен тип тайнопис (в случая най-добре
видим в изписването на думата „гроша“), при който се използва
удължаване на елементи на буквите, е отбелязан от Д. Костич в ръко-
писи от Рилската книжовна школа от последните десетилетия на
XV в., като през по-късните епохи се развиват варианти на този крип-
тографски стил, един от които, обозначен от Костич като моноконди-
лия, се открива в подписите на архиереи в документи от XVII и XVIII
в. (Костич 1913: 6 – 7).

Въз основа на сведенията, получени от приписките, намиращи
се в Панегирика на дяк Андрей, има основания да се смята, че кодекс-
ът е пребивавал поне през първите десетилетия – до шестдесетте го-
дини на XIX в., а вероятно и до първото десетилетие на XX в. в бога-
тата библиотека на един от най-големите манастири, обновен през
XIV в. от сръбския крал Милутин, разположен близо до гр. Враня –
Пшинския манастир „Св. Прохор“.

Има голяма вероятност Пшинският манастир, като един от най-
големите и значимите в Кюстендилския санджак, да е бил свързан за
дълъг период от време с друг голям манастир, също в Кюстендилския
санджак – Рилския манастир, връзките между двата манастира веро-

ятно са се запазили и са съществували включително през XIX в., когато Т. Ненов издирва в библиотеката на Пшинския манастир „писания“ за Иван Рилски, очевидно ако не по поръчка, то поне по препоръка на игумена на Рилския манастир, с когото води оживена кореспонденция. Трябва да се отбележи, че първото килийно училище в началото на XIX в. във Враня е отворено от монах от Рилския манастир, което вече беше отбелязано.

Приписките, намиращи се в Панегирика на дяк Андрей, разкриват множество детайли от продължилия повече от пет века живот на ръкописа, а включените в тях данни за неговата история и за самоличността на неговия копист са от голямо значение за определянето на мястото на кодекса, част от библиотеката на сръбския патриарх Никон, както и неговото значение за разпространението на панегиричните сборници в Сърбия и България; проследяването на движението на ръкописа през вековете на неговото съществуване, попадането му в библиотеки на големи манастирски средища и използването му като извод (в различна степен през различните епохи) е от особена важност както за разкриването в частност на историята на ръкописа, така и за разпространението на сръбската и изобщо на южнославянската панегирична традиция.

ЛИТЕРАТУРА

- Беров 1976:** Беров, Л. *Движението на цените на Балканите през XVI – XIX в. и европейската революция на цените*. София: БАН, 1976.
- Василевич 1900:** Васиљевић, Ј.х. Свети Прохор Пчински и његов манастир. // *Годишница Николе Чупића*, књ. XX, Београд, 1900, 59 – 116.
- Гошев 1928:** Гошев, Ив. Стари записки и надписи. // *Годишник на Софийския университет, VI, Богословски факултет, IV*, 1926 – 1928, св. 1, 348 – 350.
- Еленски сборник 1968:** *Еленски сборник*. София: Отечествен фронт, 1968.
- Иванов 1915:** Иванов, Й. *Български старини из Македония*. Издава Българско книжовно дружество. София: Държавна печатница, 1915 г. (фототипно издание, София: БАН, 1970).
- Иширков 1918:** Иширков, Ат. *Град Враня и Вранско*. София: Държавна печатница, 1918.
- Кепов 1935:** Кепов, Ив. *Минало и сегашно на Бобошево*. София: Печатница „Кехлибаровъ“, 1935.

- Киселков 1931:** Киселков, В. Евтимиевият уеник Андрей. // *Училищен преглед.*, 1931, кн. 2, 246 – 254.
- Костич 1913:** Костић, Др. Тајно писање у јужнословенским ћириловским споменицима. // *Глас Српске Краљевске академије*, ХСП, бр. II, 54, 1 – 61.
- Минчева 2010:** Минчева, К. *Манастири и манастирска мрежа в Кюстендилския санджак през XV – XVII в.* София: Вакоп, 2010.
- Начев, Ферманџиев 1984:** Начев, Н., Н. Ферманџиев. *Писахме да се знае.* София: Изд. на Отечествовния фронт, 1984.
- Радченко 1907:** Радченко, К. Ф. Заметки о рукописях, хранящихся в Болгарской митрополии г. Скопья. // *ИОРЯС*, 1907, 12, № 3, 147 – 151.
- Русева 1921:** Русева, Ив. Приписки по нашите писмени паметници. // *Известия на Семинара по славянска филология при Университета в София*, 1921, кн. IV, 1 – 48.
- Снегаров 1918:** Снегаров, Ив. Из Скопските книгохранилища. // *Общ подем*, 1918, кн. 9 – 10, 438 – 455.
- Снегаров 1924:** Снегаров, Ив. *История на Охридската архиепископния – Патриаршия.* Т. 2. София: Печатница „П. Глушков“, 1924 (второ фототипно изд. на АИ „Проф. Марин Дринов“), 1995.
- Снегаров 1938:** Снегаров, Ив. Скопската епархия. Исторически очерк и възражения върху съчинението на проф. Р. Груич „Скопската митрополия“ (Скопие, 1935). // *ГСУ*, VI, БФ, XV, 1937 – 1938, 1 – 132.
- Сперански 1929:** Сперанский, М. Н. *Тайнопись в юго-славянских и русских памятниках письма.* Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1929.
- Трендафилова, Георгиева 2011:** Трендафилова, П., Т. Георгиева. Молитвените формули като белег за авторство. // *Научни трудове на Русенския университет.* Т. 50, серия 6.3., Русе, 2011, 33 – 37.
- Чилинџиров 1942:** Чилинџиров, Ст. *Поморавия по сръбски свидетелства.* Скопие: Българско дело, 1942.